

L'EPISODI DE PERPINYÀ A LA CRÒNICA DE DESCLOT

Com dos mestres directes meus, Jordi Rubió i Miquel Coll, sóc un lector entusiasta de la crònica de Bernat Desclot. D'entre tots els episodis que narra, un dels millors és el de Perpinyà. El meu propòsit és, doncs, d'analitzar-lo per fer veure la saviesa de Desclot en la conducció de la trama i l'eficàcia de les seves tècniques narratives.

L'episodi de Perpinyà és immediatament precedit per un breu capítol (el 133) dedicat a narrar com el rei En Pere sufocà la revolta urbana que s'havia produït a Barcelona, encapçalada per Berenguer Oller. No em dedicaré a analitzar aquest breu capítol anterior, però fóra bo que el lector el tingué en compte, ja que ens mostra la tàctica que el rei tornarà a emprar en el cas de Perpinyà: presentar-se d'improvís a la ciutat i prendre-la per la força. I ens crearà una expectativa: ¿En Pere castigarà el germà rebel, que, sostraint-se al seu vassallatge, ha pactat amb l'enemic, amb la mateixa duresa amb què ha punit Berenguer Oller? El rei d'Aragó condemna Berenguer Oller, amb set més de companyia, a esser rossegat de la coa d'un mul pels carrers de Barcelona i penjat per la gola en una olivera. El delicte de què l'acusa és el d'haver suplantat l'autoritat reial. Quan Oller, en saber que el rei havia entrat a Barcelona, s'acostà a peu vora En Pere que muntava a cavall, intentà besar-li la mà en senyal de vassallatge, però diu Desclot que «no li lleixà besar la mà, ans li dix que no era costum ne usança de reis que la un a l'altre besàs la mà. E En Berenguer Oller, qui ho entenc, no s'ho tenc a festa».

Dins la crònica de Bernat Desclot, l'episodi de l'entrada de Pere d'Aragó a Perpinyà i la fugida consegüent del seu germà Jaume ocupa dos capítols: el 134, «Com lo rei En Pere d'Aragó anà sobre son frare lo rei de Mallorques», i el 135, «Com les gentes de Perpinyà se llevaren contra lo rei d'Aragó», el primer dels quals és un poc més extens que el segon. De fet, des del punt de vista del tractament narratiu de la matèria contada, l'ordenació del text, més que no pas dual, és tripartida: la narració comença i acaba tenint com a protagonista el rei En Pere, emperò al bell mig hi ha

uns quants paràgrafs (concretament: la part final del capítol 134) que tenen com a protagonista el rei En Jaume. Aquest espai central concedit al rei de Mallorca ve a coincidir en extensió amb l'escreix que el capítol 134 presenta per damunt del 135: hi ha, doncs, una llargària equivalent entre els segments primer i tercer, dedicats a Pere, els quals formen una construcció harmònica amb el fragment central protagonitzat per Jaume. I la centralitat d'aquest fragment —i el fet que allò que se'ns hi conti sigui decisiu per a ben copsar tot l'episodi— compensa la seva menor extensió: en resulta una mena de reeixit equilibri de la veu narradora envers els dos monarques enfrontats.

EN PERE: DE BARCELONA A PERPINYÀ

Vejam el primer segment narratiu de l'episodi de Perpinyà. Focalitzat, igualment que el tercer, en el personatge del rei En Pere, se'n diferencia, tanmateix, perquè mentre ara tot li surt bé després la sort se li girarà d'esquena.

Desclot comença dient-nos que, després d'haver estat a Barcelona per «alguns dies» (no especifica quants), el rei d'Aragó se'n parteix cap a Girona amb una companya de cavallers, entre els quals hi ha el comte de Pallars i el vescomte de Cardona. Després de Girona, travessen les terres del Gironès i de l'Empordà, amb servents de peu que s'afegeixen a la tropa de cavallers. La intenció del rei En Pere és d'anar a la ciutat de Perpinyà, on hi ha el seu germà el rei de Mallorques, i repetir la jugada que, en el cas de Barcelona, li acaba d'eixir bé: apoderar-se sobtadament, per sorpresa, de la ciutat. Ara bé: la intenció del rei només la saben, de moment, el mateix rei i la veu narradora de la crònica, i no pensen pas comunicar-la, ara com ara, ni als cavallers ni als lectors. Bernat Desclot crea en els lectors un primer estat de suspensió dins l'episodi i ho fa d'una manera prou hàbil i complexa. Fixem-nos en quins termes ho planteja: «E nengú no sabia son coratge, sinó que deïen les gents e es pensaven que anàs establir un pas que és entre Rosselló e la terra del rei de França, per tal que el rei de França ne ses hosts no poguessen entrar quan vendrien en Catalunya. Mas lo rei havia altre en son coratge, segons que veurets». És a dir que els lectors de la crònica no sabem encara la intenció del rei En Pere, però sabem alguna cosa més, tanmateix, que les gents que l'acompanyen: sabem que la suposició que els cavallers i els servents es fan és errònia perquè la intenció del rei és una altra, no pas la que les seves gents li suposen. Els lectors, doncs, quedam en una posició intermèdia —pel que fa a la coneixença de la realitat— entre el rei En Pere i les seves gents. Amb les últimes paraules del paràgraf —aquest «segons que veurets»— Desclot incita els lectors a seguir endavant amb atenció la lectura a fi de saber la clau de l'enigma.

De moment, però, Bernat Desclot es permet un incís per comunicar-nos que el rei En Pere d'Aragó sap que el seu germà està fent tractes amb el rei de França i el papa de Roma: En Jaume ha tingut vistes amb el senescal del rei de França i amb Amalric de Narbona, i ha tramès missatges a Roma i a França. I ens informa de la situació estratègica del Rosselló: l'exèrcit francès ha de passar-hi per envair Catalunya. També ens fa saber que En Jaume era vassall d'En Pere: «la qual terra de Rosselló aquell rei en Jacme tenia dretament, ab tota l'altra terra, per lo rei d'Aragó sens altre mitjà».

Desclot reprèn la narració: En Pere, amb el seu acompanyament de cavallers i de peons, arriba a «un lloc que és assats prop de la vila que és enmig de Rosselló e ha nom Perpinyà, en la qual vila lo rei En Jacme damunt dit ab sa muller era, e ab sos fills, llavors». No ens diu, doncs, de moment, que la destinació de la cavalcada reial sigui Perpinyà, però amb aquesta explicació ja ens ho insinua. Passen la nit en aquest lloc innominat, reprenen l'endemà la cavalcada i, quan «foren fort prop de Perpinyà; e encara negú de la companyia no sabia lo rei on volia anar ne quina voluntat havia». Aleshores Desclot ens relata una escena (que deu ésser mòbil, mentre cavalquen) amb diàlegs transcrits en estil directe. Els cavallers estan intrigats per saber on vol anar el rei, i un d'entre ells, Albert de Mediona («expert, e prous e savi cavaller, e lo rei amava'l molt; per què ell se plevia més del rei que null hom que hi fos») s'ofereix a anar-li-ho a demanar. Així ho fa, i el rei: «pres-se a somriure e dix-li per escarn: —Sapiats, N'Albert, que si nós podem tant cavalcar, e la nit nos basta, que al jorn passat hajam la font de Salses, que nós farem tal ardit que no vis llong temps ha pus bell». Amb aquest «per escarn», la veu narradora ens adverteix de la falsedat de la informació i, doncs, fent que nosaltres lectors sapiguem més que no pas Albert i els altres cavallers, ens permet riure'ns una mica, tot convertint-nos en còmplices de l'escarn reial. (Tanmateix, més endavant de l'episodi, ja dins el castell d'En Jaume a Perpinyà, qui esdevindrà objecte de burla, pels esdeveniments i per la manera amb què ens els narrarà Desclot, serà el rei d'Aragó, i els lectors, amb més informació prèvia que no pas ell, serem convidats a la burla per la veu narradora.) Aleshores Desclot, dilatant-nos una mica més la suspensió, ens narra les suposicions que la resposta del rei d'Aragó ha fet sorgir entre els cavallers: que si volia anar a Narbona, que li havia d'esser lliurada; que si anaven al Carcassès, a devastar la terra; que si anava «per haver vistes ab lo rei de França». Fins que, en ésser a dos trets de ballesta de Perpinyà, el rei dóna aquestes ordres: «Via, servents, avant! ¡E estats tuit aparellats, hòmens a cavall e a peu! Que ací farem nostra jornada». S'ha acabat el suspens: tots veuen clar que és a Perpinyà on anaven. I la veu narradora ens reporta el pensament col·lectiu dels homes sobre la manera d'actuar del rei En Pere: «Ab tant conegueren tuit la voluntat del rei e meravellaren-se'n molt de la sua certesa, que així havia cobert son cor que negú no es podia pensar sa voluntat, ans quan hom se pensava que fes una cosa, ell ne feia altra ben lluny d'aquella».

Per entrar dins la vila de Perpinyà i fer-se-la seva Pere recorre, doncs, a la mateixa tàctica que li acaba de proporcionar èxit a la Barcelona revoltada: no comunicar a ningú els seus plans, desplaçar-se amb rapidesa i introduir-se dins la plaça en un moment inesperat. Quan els homes de la host del rei aragonès s'assabenten finalment que l'objectiu és Perpinyà, la pregunta que aleshores es fa mentalment un lector actual del text que no conegui en detall els fets històrics és ¿punirà Pere el seu germà Jaume de Mallorca amb una duresa consemblant a la que li hem vist infligir al rebel Berenguer Oller, malgrat la submissió que aquest, en veure's perdut, s'havia afanyat a testimoniar-li? Tanmateix, en la narració d'aquest episodi perpinyanès, molt més extensa i plena de detalls que la narració de l'episodi barceloní precedent, som innovats ara, a les envistes de Perpinyà, de la reacció que aleshores té un dels nobles catalans de la host reial: el vescomte de Cardona, Ramon Folc VI, demana al rei Pere que li permeti restar fora la vila a fi de no haver de participar en cap acció de força contra els reis de Mallorca, que són a Perpinyà en aquell moment. El motiu que al·lega el vescomte de Cardona, donat en estil directe pel cronista, és «la regina és ma parenta e ma acostada bé prop, e no m'és viares que fos honesta cosa ne convinent que consentís aital ardit contra ella en lloc on ella fos, majorment que jo hi hagués ésser present». La reina Esclarmunda de Mallorca era filla de Brunissenda de Cardona i Ramon Folc VI era fill d'Esclarmunda de Foix; per tant, eren doblement cosins germans. El rei Pere respon al vescomte concedint-li aquesta abstenció, i ho fa (segons Desclot) d'una manera molt significativa: després d'elogiar la «cortesía» del Cardona. Vet aquí els mots del rei Pere: «Tots temps fos cortès, En Ramon Folc, e majorment en feít on dones hagués ne cabessen. E jo són pagat d'açò que vós havets dit, e faça's així, que bé em plau».

Ens cal retenir a la memòria aquest «cortès» amb què el rei qualifica elogiosament el vescomte: més endavant, ja cap a la fi de tot aquest episodi perpinyanès, el narrador tornarà a posar en boca del rei En Pere un altre adjectiu (que el monarca s'aplicarà aleshores a ell mateix) el qual és pràcticament un sinònim d'aquest «cortès» d'ara. De moment, limitem-nos, tanmateix, a allò que ens suggereix als lectors o oïdors el diàleg entre el rei i el vescomte: si En Pere elogia i aprova l'actitud d'En Ramon Folc de no voler participar en l'assalt a la vila de Perpinyà per tal com no vol actuar contra la seva cosina germana, la reina Esclarmunda de Mallorca, sembla lògic de pensar que el rei d'Aragó tampoc no deu voler dur l'acció de força contra el rei de Mallorca —germà seu— més enllà d'uns certs límits. És a dir, el narrador ens havia suggerit primer, en el capítol 133, en narrar-nos com el rei En Pere actuà a Barcelona contra En Berenguer Oller, que a continuació a Perpinyà podria aplicar igualment tot el pes de la seva força contra Jaume de Mallorca i àdhuc fer-lo executar: des del punt de vista de Pere el Gran, tant el plebeu barceloní com el reial germà eren dos súbdits rebels que s'havien sostret de la seva autoritat i que pactaven

amb l'enemic que era a punt d'envair Catalunya. Però suara el narrador ens acaba de suggerir, en aquest diàleg a les envistes de Perpinyà, que el rei En Pere potser no pretén pas aplicar al seu germà rei la mateixa «justícia» sumària i cruel que li hem vist aplicar a Berenguer Oller (que era «de vils gents», s'havia afanyat a informar-nos Desclot a l'inici del capítol anterior, condemnant-lo ja d'entrada el cronista, abans que veiéssim com ho feia el monarca).

Tenim, doncs, en aquest punt del relat, suggerides dues possibles maneres contraposades d'actuar: violència i *cortesia*. I en l'escena que tot d'una hom ens narra ens hi apareixen, en certa manera, combinades. Observem-ho: el rei En Pere, amb «quatre o cinc companyons» s'avança fins a les portes de la vila de Perpinyà, que troba tancades perquè «encara no era dia clar» i es vol fer obrir la porta per un guaita, sense dir-li qui és; el guaita li respon que no obrirà fins que sigui de dia i el commina a retrocedir «sinó massa li costaria». La reacció del rei, emperò, a aquest advertiment d'una possibilitat de violència, es manté, de moment, en el terreny de la *cortesia*: «e lo rei pregà'l benignament que li obrís de tot en tot»; per si l'ús del verb «pregar» no fos prou indicador d'una reial voluntat d'introduir-se pacíficament dins Perpinyà, l'adverbi «benignament» amb què el narrador ens l'acompanya ens ho deixa ben clar. L'anònim guaita (que deu seguir les ordres que li deuen haver estat donades) no cedeix i crida d'altres guaites que hi ha per les muralles: en vénen, doncs, deu o dotze a la porta i demanen a En Pere «quin hom era que així volia entrar cuitosament»; el rei, sense manifestar-los encara la seva identitat, respon tornant-los a demanar que li obrin, «que no venia per nengun mal d'ells», és a dir declarant que ve amb intencions, en principi, pacífiques envers els súbdits del seu germà. Novament, els guaites li requereixen que els digui qui és, «que no en farien res si no deïa qui era». Finalment, Pere els dirà «que era lo rei d'Aragó, que venia per llur bé; e que li obrissen». La frase tranquil·litzadora «que venia per llur bé» és més ambigua que la de la resposta reial anterior («que no venia per nengun mal d'ells») però llançada, pel curs de la narració, dins el solc que ens havia obert, a l'actual escena, l'adverbi «benignament», podem comptar que hi ha hagut una triple insistència, per part del rei En Pere, en l'actitud de la *cortesia*. Però ara, en saber els guaites perpinyanesos la identitat del cavaller que, demanant-ho amb tanta d'insistència, volia entrar a la capital rossellonesa quan «encara no era dia clar», reaccionen en so de guerra: criden «a mort!, a mort!» i tiren pedres i cairells. L'escena es resol per la força, en una acció de guerra: els servents de la host de Pere, protegint-se amb els escuts, trenquen amb les destrals portes, barreres i cadenes, «malgrat d'aquells qui eren dins qui els ho defenien».

Tal com ens l'ha narrada Bernat Desclot, l'escena de la porta de la vila de Perpinyà és versemblant (si el rei intentava entrar sense haver de revelar la seva identitat ho feia, és clar, per seguir aprofitant el factor sorpresa fins als límits màxims pos-

sibles i perquè preveia que els guaites s'hi oposarien en saber qui era), és eficaçment dramatitzada (amb la repetició dels precés d'obertura fins a quatre vegades per part del rei, i amb les reiterades negatives dels guaites i la seva demanda d'identificació, consignada dos cops al text), i manté la suspensió dels lectors o oïdors.

Però hi ha una cosa més, molt pertinent a l'hora de considerar, a la fi de la lectura de tot l'episodi perpinyanès, quina és la posició del cronista Bernat Desclot davant l'enfrontament polític entre els dos germans. I és que, quan els guaites «oïren que ell rei d'Aragó era», diu Desclot, «conegueren-lo bé e hagueren gran goig, car l'amaven més ells e tots los altres de Rosselló que negun senyor del món, per ço car era sens falla llur senyor natural». I ens ho diu just immediatament abans de contar-nos que els guaites es posent tot d'una a cridar «a mort! a mort!» i a llançar «pedres e cairells», tot explicant-nos que si obren així, malgrat llur gran amor envers el rei En Pere, és «per ço que no poguessen ésser reptades [les guaites] de fe» (és a dir de la fe de vassallatge envers el comte de Rosselló, Jaume). Tant si en atribuir als guaites perpinyanesos un gran amor pel rei En Pere el cronista Bernat Desclot ho fa basant-se en coneixements fidedignes de com sentien aquells guaites, com si això és purament una ficció que Desclot s'empesca perquè li convé, val la pena de remarcar que la veu narradora, en relatar-nos aquest desajustament entre allò que sentien els guaites envers el rei Pere i allò que es veuen obligats a fer, s'està referint al doble vassallatge dels rossellonesos: de Jaume de Mallorca, com a comte de Rosselló, i de Pere d'Aragó, que havia obtingut del seu germà una declaració de vassallatge, en data 20 de gener del 1279, a Perpinyà mateix. I, com comprovarem a la fi del relat, el narrador, amb la forma compensada i neutral amb què atorga protagonisme als dos reials germans, es comporta com si també se sentís lligat per un doble vassallatge: si la hipòtesi de Miquel Coll i Alentorn que el cronista Bernat Desclot, que amb aquest llinatge toponímic no apareix a la documentació cancelleresca, malgrat la proximitat al casal de Barcelona que la crònica sembla indicar, és un altre nom de Bernat Escrivà, oficial de la tresoreria reial des de 1282 i tresorer entre 1284 i 1286, amb connexions familiars al Rosselló, i si el «des clot» correspon a un topònim «el Clot» de prop de Castellnou, que indicaria la procedència del llinatge, el nostre cronista es trobaria també condicionat per un doble vassallatge que el constrenyia a no ésser infidel, en aquest relat, ni a Pere ni a Jaume. Però potser no cal aquesta hipòtesi de l'origen rossellonès de Bernat Desclot per explicar-nos la seva actitud en aquest relat, ja que, després d'ell, l'empordanès Ramon Muntaner mostrarà una entusiasta fidelitat triple a les branques reials que el casal de Barcelona desplegava al seu temps: Aragó, Mallorca i Sicília. Ara, comparats Desclot i Muntaner en aquest episodi concret de l'enfrontament entre Pere i Jaume, Muntaner es permet negar dues vegades (als capítols 112 i 119 de la seva crònica) qualsevol mena de desacord entre els dos reials germans, contravenint sense cap vergonya les certeses que ens

aporta en contrari la documentació històrica existent, mentre que Desclot emprèn la narració de l'enfrontament entre el rei En Pere i el rei En Jaume, i potser és la mateixa arduïtat del tema la que el va empènyer a narrar-lo de manera detallada i primifilada.

Reprenquem, però, el relat on l'havíem deixat: el rei En Pere entrant de matinada a Perpinyà amb la seva host i apoderant-se per sorpresa de la vila i del castell, «ans que la meitat de la gent se fos reconeguda ne hagués sentit lo brogit». De tot el passatge que els editors moderns transcriuen marcant-hi, en la disposició tipogràfica, tres paràgrafs, ens interessa destacar tres coses. Primera, el narrador hi consigna que Pere obté dues proves de la traïció del seu germà: l'una són unes persones físiques, Amalric de Narbona i el nebot de l'arquebisbe de Narbona, emissaris del rei de França, que havien arribat també a la vila aquell matí per als tractes amb Jaume de Mallorca i que són capturats, mentre truquen debades a la porta del castell, pels homes de Pere; l'altra, és una prova documental: el rei d'Aragó s'incauta del tresor del rei de Mallorca, que era dipositat en cofres a la casa de l'orde del Temple, i en obrir els cofres i examinar llur contingut, troba el document amb què signen el pacte contra ell el rei de França, Felip l'Ardit, el papa de Roma, Martí IV, i Jaume de Mallorca. Són unes proves fefaents d'haver-se integrat Jaume en el bàndol enemic, la croada invasora que el rei Felip i el cardenal Jean Cholet, legat papal, ja preparen per terres del Llenguadoc fronterer. Abans, Desclot ens havia dit que Berenguer Oller, després que hagués imposat la seva revolució social i econòmica, pretenia lliurar la ciutat de Barcelona al rei de França, però no ens ha esgrimit cap prova d'aquesta acusació, i ja hem vist amb quina celeritat i amb quin cruel rigor el rei En Pere el va fer executar. Les proves que ara ens presenta Desclot de la *traïció* del rei En Jaume poden induir-nos, als lectors, a suposar per part del rei En Pere, una actuació consemblantment dura. Tanmateix, una frase del cronista («E quan lo rei d'Aragó hac vista la carta, fo molt despagat en si mateix, mas a nengú no en volc res dir aquella saó e estojà bé la carta») ens dilata el suspens: no sabem si Pere guarda en silenci la prova documental de la *traïció* de Jaume perquè no creu oportú, de moment, de fer-la-hi pagar, o perquè no vol de cap manera exercir violència contra ell.

Segona cosa a remarcar: continuant amb la noció de vassallatge dels rossellonesos al rei En Pere, el narrador ens diu ara que, l'endemà d'haver entrat a Perpinyà, el rei d'Aragó «cavalcà per la vila, ans de menjar, sens armes, e totes les gents de la vila que el veïen havien-ne gran goig, e besaven-li la mà e saludaven-lo així com a senyor». Ens cal retenir en la memòria aquest triomf públic momentani de Pere pels carrers de la capital rossellonesa perquè, a la fi de l'episodi, els perpinyanesos, vassalls també de Jaume, es revoltaran contra Pere, en creure que aquest l'ha mort, i haurà d'abandonar la vila: és a dir, als mateixos carrers de Perpinyà, hi retrobem els mateixos personatges (el rei i els homes de la vila) però en una situació invertida.

I una tercera cosa: el narrador ens fa saber que el rei de Mallorca «era malalt». El mot *malalt* és aplicat a Jaume sis vegades dins el relat: quatre cops per part de la veu narradora i dos en parlaments transcrits en estil directe (un en boca del rei Pere, l'altra en la d'un «mestre picapedres»). Les dues vegades que ens proporcionen una mica d'informació sobre la salut del monarca mallorquí són les dues darreres: el mestre majoral de l'obra del castell de Perpinyà li diu «sots estat malalt llong temps e encara no sots millorat». I a la fi, segons el narrador el rei En Jaume «tot s'era malalt fortment e de feble complexió». No se'ns dóna cap precisió, però, sobre quin tipus de malaltia era i el lector curiós, en arribar a la fi de l'episodi, restarà intrigat, ja que aquesta llarga malaltia no impedirà al rei Jaume d'escapar-se a peu del castell de Perpinyà per una aigüera subterrània ni de continuar després «a peu tost e i vaç, mills que si tots temps hagués anat», camí del castell de la Roca, fins que, havent fet mitja llegua de camí, podrà manllevar la somera d'un home de la terra. El lector modern, doncs, tendeix a sospitar que el monarca mallorquí, «de feble complexió», senyor d'uns territoris petits i dispersos, tenallat entre el rei de França per una banda i el rei d'Aragó per l'altra, més poderosos que ell, i precipitat, pels esdeveniments històrics i per la geopolítica, enmig del greu conflicte de la croada contra Pere, potser pateix una dolença que ara qualificaríem de psicomàtica.

Però tornant al relat, és curiós de veure com la malaltia li servirà de justificant per recloure's en la seva cambra del castell, evitant l'encontre cara a cara amb el germà puixant i valerós: és a dir, en farà un escut protector, una arma defensiva que es mostrarà eficaç per a aquest dèbil monarca. I també per a Pere la malaltia de Jaume justificarà que ell no arribi a penetrar en la seva cambra: l'hem vist com entrava, cavalcant, al front d'un exèrcit armat, per les terres del Rosselló; com entrava rompent portes i cadenes, de matinada, a Perpinyà; com s'apoderava de la vila i del castell i com confiscava els cofres del tresor de Jaume; però, hi ha un darrer espai, la cambra del presumpte malalt, que Pere no violarà: no en romprà la porta, ans hi enviarà dos cavallers a parlamentar-hi i a aconseguir de Jaume un pacte i, havent-ho aconseguit verbalment, hi enviarà després tres vegades l'escrivà per signar el document on el pacte consta per escrit.

En Jaume, doncs, ha quedat virtualment presoner del seu germà, el qual ha posat «ses gaites e ses guardes per los murs a totes parts, en tal manera que no paria que un aucell, per sotil que fos, ne pogués eixir de nenguna part, que no fos vist». Ens cal retenir el mot «aucell», que designa bestioles que volen per l'aire, ja que un poc més endavant, en la part central de l'episodi, hi haurà un altre personatge que pronunciarà el nom d'un animal molt diferent dels ocells.

El relat ha atès un punt on la suspensió en què la veu narradora mantenia als lectors, sobre si En Pere actuaria amb En Jaume com a sobirà violent o com a germà afectuós, sembla haver-se finalment resolt. La veu narradora, després d'informar-

nos que En Pere ha fet pujar al castell i ha obert els cofres, on hi havia «gran re de tresor de son frare», on ha trobat la carta segellada pel rei de França i pel papa, ens fa saber tot seguit que el rei En Pere havia fet agafar després tots els mercaders súbdits del rei francès que hi havia als hostals de la vila i fet «emparar e escriure totes les llurs robes e llurs mercaderies que valien una gran infinitat d'aur» i, després, que ha actuat igual amb dos consellers del rei de Mallorca —En Ramon Batle i En Puig d'Orfila— «que tots dos eren estats a son dan». Però allò que ens comunica a continuació la veu narradora és que Pere, havent sabut que Jaume jeu malalt dins una cambra, de la qual no vol eixir, ha posat guardes als murs del castell, però s'ha abstingut d'entrar en aqueixa cambra i ha tramès dos cavallers «que li donassen a entendre com lo rei d'Aragó era aquí vengut, no gens a damnatge de deshonor d'aquell rei En Jacme, ans ho era per profit, e honor e defeniment d'ell, e de sos fills e de tota sa terra». És a dir, Pere ha confiscat els cofres del tresor de Jaume, i també les robes i mercaderies dels mercaders súbdits del rei de França i tots els béns que hom ha pogut trobar als dos consellers,* però s'ha comportat de manera diferent envers la persona física del seu germà —a qui ha respectat l'espai privat de la seva cambra—, que envers les persones dels mercaders francesos i dels dos consellers (d'aquests dos, Soldevila ens diu, en una nota de la seva edició de *Les quatre grans cròniques* que foren enviats per En Pere a Pontons, a l'Alt Penedès), tot i que en certa manera, tenir el seu germà reclòs en una cambra d'un castell dominat i amb gent armada vigilant per tots els seus murs és pràcticament tenir-lo empresonat.

Ara, doncs, En Pere té En Jaume sota el seu poder i (sense fer-li esment d'haver trobat el document del pacte del rei de Mallorca amb el de França i el papa) el vol obligar a signar un pacte amb ell. Tot i que, donades les respectives posicions dels dos germans reials dins el castell de Perpinyà, la petició de conformitat, objectivament considerada, no deixa d'esser, en el fons, una coacció, En Pere, segons la veu narradora, vol servir les bones maneres.

EN JAUME: DE PERPINYÀ A LA ROCA DE L'ALBERA

Després de manar als guaites que vigilin bé perquè ningú no pugui eixir del castell, En Pere es disposa a dormir, però tot d'una la veu narradora ja ens fa una

* El cronista, tanmateix, ens ho ha contat amb una doble semàntica: Pere «féu pujar» el tresor de Jaume des del Temple al castell, mentre que «féu [...] emparar e escriure» els béns que confisca als mercaders i, quant als consellers de son germà, «emparàls tot quant havien ne els poc trobar»: l'opció entre «fer pujar», en el primer cas, i «emparar» en els altres dos ¿vol significar unes intencions diferents per part de Pere, o indica només que per al cronista, tractant-se de dos reials germans del casal de Barcelona, no s'hi podia fer referència d'una manera abrupta? Deu esser això darrer, perquè a la fi de l'episodi Desclot diu que Pere fa carregar les atzembles «de la roba, del tresor e de la moneda que trobà en lo castell».

advertència: «mas ell dormia e altri vetllava, segons que oirets», frase que li serveix de transició per situar-se dins la cambra on roman reclòs En Jaume. Hem arribat, doncs, al centre de l'episodi i, des d'ara fins a la fi d'aquest capítol 134, el relat es focalitza en el rei de Mallorca i comte de Rosselló, que hi adquireix un rang de coprotagonista.

En un principi Desclot ens proporciona un sumari narratiu de «tot aquell dia passat», durant el qual «era estat en consell ab sa muller e ab alguns mainaders de sa casa dins en sa cambra». Malgrat les assegurances que li han estat donades de part de son germà, té por de morir i «per ço tot aquell dia damunt dit féu guardar e albirar si per nengun lloc poria eixir del castell, que no fos vist». En la terminologia de Gérard Genette tenim aquí, doncs, una analepsi interna que ens permet als lectors d'entrar dins la cambra d'En Jaume (en la qual En Pere no ha entrat) i saber coses que el rei d'Aragó no sap: la veu narradora ens ha col·locat ara en una posició superior —pel que fa al coneixement de tots els fils que ordeixen la trama— a la del rei d'Aragó. (És una situació inversa a la que s'havia donat al principi del capítol, quan els lectors no sabíem encara que l'objectiu de la cavalcada reial eren la ciutat i el castell de Perpinyà.)

El breu sumari narratiu és seguit per una escena dramàtica on podem llegir el diàleg —en estil directe— més extens de tot l'episodi. El rei de Mallorca hi demana al «mestre majoral de l'obra del castell de Perpinyà» si pot trobar-li «finestra o espitllera ne forat» per on poder fugir sense esser vist. En la resposta negativa del mestre hi és esmentat un animal poc noble, que sol habitar per soterranis i clavegueres: «Jo no creu pas que una rata hic pogués eixir que vista no fos; en tal guisa fa guaitar e guardar lo castell lo rei d'Aragó». (Recordem que abans la veu narradora ens havia esmentat «un aucell», que pot fugir volant per finestres o espitlleres.) El relat arriba al punt més alt de dramatisme; el rei En Jaume arriba a pensar fins i tot en el suïcidi: «E lo rei en Jacme, qui ho oí, tenc-se per perdut e dix-li que mester era que ell n'isqués, de la cambra e del castell, enans li començàs una cava dintre en la cambra. Que més amava morir defora, o dintre la cambra si eixir no en podia, que venir en mans de son frare lo rei d'Aragó». Nogensmenys, en la nova rèplica del mestre a l'atribulat monarca hi ha una frase que, sobtadament, introdueix una esperança de fuga: «Però tot altre hom, exceptat vós, hic assajaria d'eixir per un lloc que jo sé». ¿Quin deu esser aquest lloc? Bernat Desclot ens va resolent l'intríngulis, de manera gradual, dins el diàleg entre el rei i el seu mestre de l'obra del castell, mitjançant les respostes del segon a les successives preguntes del primer; així, sabrem de moment que «vergonya és de dir, a tan noble e tan honrat senyor com vós sots, que isqua aital lloc com aquell és, majorment vós que sots estat malalt llong temps e encara no sots millorat» (notem-hi de passada una nova referència a la presumpta malaltia del rei, que és ja la cinquena dins el relat), per a finalment assabentar-nos,

en paraules del mestre, que «quan obram lo castell, fém una aigüera que ve de la casa on hom cuina, e passa sots aquesta cambra e ix fora d'aquest castell, un tret de ballesta fora de tot lo vall, e és assats ampla que ben poria eixir un hom a bocons sens perill, mas és tota lleja e plena de sutzura per raó de les aigües e de moltes llegendes que hom hi gita tot lo dia. E així tem-me que si ho assatjàvets de passar, que no us fos gran dan la mala olor e la mala llegesa que llaiñs és». El rei li mana trencar tot d'una les lloses de la cambra per trobar l'aigüera, que resultarà, per sort, més ampla que no es pensava el mestre. En Jaume es té ja per salvat. A més a més, resulta que a la cambra hi tenien un safareig amb aigua i poden escurar l'aigüera tirant-hi aigua. Primer hi entra el mestre amb llum de candeles a fer-hi un reconeixement «e vaé que bella era assats e que hom ne podia bé eixir». El rei de Mallorca podrà ja entrar-hi, doncs, amb garanties de fer-se feliçment escàpol del seu germà. Aleshores Bernat Desclot ens sorprèn amb un detall curiós: abans d'entrar dins aquest conducte d'aigües brutes, el rei En Jaume «vestí's una sua gramalla de blanc de Narbona tint en grana, folrada de pena d'anyines» (és a dir, de pell d'anyell). I, havent-se acomiadat de la reina amb llàgrimes de tots dos, el rei s'introduí dins l'aigüera, precedit pel mestre «ab llum de candeles en una llanterna» i seguit de dos escuders. En sortir defora «tenc-se per estort e trobà's tot sollat, e ell e son vestit, mas no s'ho presà res, tant havia gran goig com així n'era eixit e estort. E si bé tot s'era malalt fortment e de feble complexió, no ho parec en l'anar, car començà d'anar a peu tost e i vaç, mills que si tots temps hagués anat». D'aquest paràgraf (per un detall paral·lel que veurem més endavant) ens cal retenir la sorprenent imatge d'un rei ben abillat, com correspon a la seva condició elevada, però amb unes brutors innobles tacant les seves vestidures. Constatem-hi, així mateix, que la fuga del castell no ha estat pas com «un aucell» per l'aire sinó com «una rata» per davall terra. I, en terç lloc, una sisena i darrera referència a l'estranya i inespecificada malaltia d'En Jaume, amb un comentari de Desclot, aquest «no parec», que pot ésser humorístic. El rei emprèn a peu el camí des de Perpinyà cap al castell de la Roca de l'Albera, al Vallespir; per sort «quan hac anat mija llegua, trobà un hom d'aquella terra qui amenava una somera, e pregà'l que la hi prestàs, e l'hom féu-ho». Nou detall sorprenent, doncs: tot un rei cavalcant una femella d'ase, cavalcadura de pagesos pobres, a més a més de lenta (conec l'expressió «anar més a poc a poc que una somereta», que no veig registrada al *DCVB*, però vaig aprendre de la meua mare). La veu narradora s'acomiaa d'En Jaume, rebut ja dins el castell de la Roca, amb aquesta frase: «E el rei En Jacme romàs allí felló e despagat de si mateix». Ens cal retenir també aquests qualificatius de l'estat d'ànim del rei mallorquí, just abans de tornar cap al costat del rei En Pere guiats per la veu de Desclot, ja que, com veurem, li correspondran uns adjectius paral·lels.

EN PERE: DE PERPINYÀ A LA JONQUERA

El relat continua ara en un nou capítol (el 135) en què, com ja hem dit, la veu narradora torna a la vora de Pere el Gran: formalment, ens indica una nova analepsi interna repetint, en la fase inicial del capítol, la informació amb què havia deixat el rei d'Aragó: que, havent establert guaites i guàrdies al castell, «ell se gità a dormir en son llit». És a dir que ens ha narrat, a la fi del capítol anterior, la nit en què, en lloc de dormir, el seu germà En Jaume ha fet trencar lloses i ha aconseguit fer-se escàpol, i ara ens la torna a narrar, però canviant la focalització. Aquesta estructura narrativa fa que els lectors disposin d'una informació que no té el personatge del rei En Pere i, per tant, quan els guaites, que senten «ferir grans cops acèn, prop del mur», el desperten tres vegades, i ell, «tot irat i felló», es lleva del llit totes tres vegades i puja, mig despullat, a amenaçar els guaites que són damunt la seva cambra, nosaltres els lectors som invitats per Bernat Desclot a riure'ns una mica de Pere el Gran (com suara ens feia amb Jaume de Mallorca). I per si calia donar advertències a qualche lector despistat, a la segona despertada els guaites especifiquen al rei «bé ens és estat viars dues o tres vegades que hom trencàs lo mur del castell, tals cops hi oïem dar ab pics e ab capsmartells»; l'esment, doncs, de les eines adés aparegudes a la fi del capítol anterior no ens permet cap dubte sobre quina és la causa dels cops sentits pels guaites.

Tanmateix, un aspecte sorprenent del relat que ens fa Desclot de la mala nit que passa el rei En Pere, és que gosi presentar-lo mig despullat i, doncs, d'una manera que, a priori, sembla poc convenient a un personatge regi (i que a més a més, és l'heroi de la crònica, que per això es titula *Llibre del rei En Pere d'Aragó e dels seus antecessors passats*). Si en el cas de la primera despertada només som informats que «llevà-se ab l'espasa en la mà», en la segona «tot irat i felló, muntà sus a les guaites, ab una maça que portava en sa mà e ab un mantell adossat», i a la tercera «irat e plen de mal talent, llevà's ab una cota de burell vestit, ab les sabates menys de calces als peus, e ab les maces lleixà's anar a les guaites, e totes fugiren-li quan lo veren venir». A la fi, doncs, el rei d'Aragó protagonitza una escena còmica, curiosament paral·lela a la que hem vist protagonitzar adés al rei de Mallorca, equiparats els dos germans en un cert escarni pel que fa a llur vestimenta: completa i adequada, però sollada, en un cas; en l'altre, incompleta i fins i tot poc règia (si fem cas de l'accepció quarta del mot *burell* al *DCVB*: «roba de llana i fil, grossera i de color negre o fosc, que s'usava per fer hàbits, capots i cotes», exemplificada precisament amb aquest passatge de Desclot).

En esser de dia, En Pere mana al seu escrivà, a dos cavallers i al comte de Pallars de presentar-se a la cambra d'En Jaume perquè firmi les cartes atorgades. Quan hi van, troben la porta oberta, hi entren i s'hi troben l'esposa d'En Jaume amb tres fills i una filla, més alguns homes i dones de la companyia reial. Els demanen on és el rei

de Mallorca i els contesten «que no es sabien què s'era fet, ni no es pensaven que jamás lo veessen». Duen la notícia a En Pere i aquest diu aleshores «que no n'havia perdut son enteniment per peguesa mas per ensenyament, que anc no havia volgut ahontar son frare lo rei En Jacme, ço és a saber que hom en la cambra li entràs on ell jaïa». Remarquem-hi aquest «per ensenyament» i recordem ara aquell qualificatiu de «cortès» amb què En Pere havia elogiat l'actitud del vescomte Ramon Folc de Cardona quan aquest li havia demanat llicència per no entrar a Perpinyà i quedar-ne fora, ja que sabia que hi havia a la vila la reina de Mallorca, cosina seva. En els respectius contextos, aquest «per ensenyament» vol dir 'per educació', i aquest «cortès» vol dir 'educat': el paral·lelisme d'ambdós comportaments és ben clar.

En Pere sap bé com ha eixit del castell son germà, perquè finalment ell ha entrat a la cambra on havia estat reclòs En Jaume i ho ha fet mirar: hi han vist l'obertura, i l'aigüera, on encara hi han trobat la llanterna amb les espelmes cremants. Però el poble de Perpinyà no ho sap: En Jaume ha desaparegut i pensen que En Pere l'ha mort. Esclata la revolta i «tots los hòmens de la vila muntaren vers lo castell ab llurs armes, ben quatre milia o pus». El rei d'Aragó «eixí defores de la porta del castell en un cavall, cavalcant ab una maça al puny, e volia parlar ab les gents que venien, mas no podia ésser oït, tants grans crits movien». En Pere els retreu que siguin capaços de pensar que ell hagi mort el rei de Mallorca i comte de Rosselló, car això és una cosa que ell mai no faria. Després fa llegir pel seu escrivà els pactes que en Jaume li havia atorgat (silenciant, però, que s'ha fet fonedís sense firmar-los). I, finalment, En Pere diu als homes de Perpinyà que En Jaume s'ha escapat del castell anit passada, però —nova sorpresa narrativa— no els conta el veritable camí d'evasió, sinó aquest altre: «assoguà's ab una corda per una finestra que era en la cambra: e dic-vos en veritat que no sé què s'és fet, llevat d'aitant que sé per cert que en açò ha fet gran mal a si mateix primerament, a mi, e a sa muller, e a sos fills e a tota sa terra». És a dir que els conta que el seu senyor ha fuit netament, per l'aire, com un ocell, i no pas, com una rata, per un conducte subterrani d'aigües immundes. ¿Per què ha disfressat la veritat, quan d'altra banda l'ha comunicada un poc abans, sense engan, als pobres guaites? La qüestió admet dues (o tres) respostes: o bé ho fa perquè pensa que la fuita per una aigüera és més mala de creure per al poble revoltat, o bé perquè considera que no és convenient que el poble sàpiga que un membre de la reialesa (i, a més a més, germà d'ell mateix) s'ha vist obligat a recórrer a un sistema de fuita poc decorós. Desclot no ens explica els mòbils d'aquesta mitja mentida, emperò la segona hipòtesi, més suggestiva, encaixa bé amb les declaracions d'«ensenyament» i «cortesia». Ja hem insinuat, tanmateix, que hi pot haver una tercera motivació: que davant els perpinyanesos revoltats i en armes, contar-los tota la veritat sobre la humiliació d'En Jaume pot contribuir, en lloc d'apaivagar-los, a augmentar la seva hostilitat envers En Pere.

Tot aquest parlament del rei d'Aragó, amb els homes de Perpinyà davant el castell, no li servirà de res: com que no deposen l'actitud hostil («la gent se somovia tota») fa sortir cent cavallers armats, més una gran quantitat de servents, que els facin partir «ab grans empentes». Però el rei En Pere i la seva host han d'afanyar-se a sortir de Perpinyà: la situació, doncs, s'ha capgirat. El rei d'Aragó s'havia apoderat per sorpresa de la vila, del castell i del germà, però totes tres coses s'han esmunyit del seu poder. Els perpinyanesos l'havien aclamat, si hem de creure Desclot, com a co-senyor, i ara el fan fora a la força. Tanmateix, En Pere fa carregar les atzembles «de la roba, e del tresor e de la moneda que trobà en lo castell, e féu cavalcar la regina de Mallorques, sa cunyada, ab sos tres fills e ab sa filla atresí e los altres presoners, ço és a saber N'Amalric de Narbona, e lo nebot de l'arquebisbe de Narbona e dos consellers del rei de Mallorques». Al capdavant, En Pere, com abans En Jaume, fuig de Perpinyà. No s'atura fins que arriba a terra empordanesa, a la Jonquera. (Curiosament, a molt poca distància del castell vallespirenc de la Roca on s'ha refugiat el seu germà.)

L'episodi acaba amb un darrer detall d'ensenyament o cortesia entre gent emparentada de noble condició. (Ara el mot clau serà el substantiu *honor*.) I per a aquesta cloenda ens reapareix en escena el vescomte de Cardona que s'havia mantingut fora de Perpinyà per no fer cap acte de força contra la reina Esclarmunda, doblement cosina germana seva: «E quan foren aquí, venc en Ramon Folc davant lo rei, e lo comte de Pallars atresí, e pregaren-lo que els donàs un do que no seria gran son dan; e lo rei atorgà'ls-ho francament. E ells pregaren-li que lleixàs anar la reina de Mallorques llà on se volgués, car a ell no era honor de tenir una dona aital com aquella en presó, majorment com fos prenyada e havien reguard que no s'afollàs del prenyat per dolor si es vis en presó; e lo rei dix-los que li plaïa per amor d'ella e d'ells, que se n'anàs, si anar-se'n volia».

Com a cloenda, faré una recapitulació. El cronista Bernat Desclot és un gran narrador. L'exemple més brillant de la seva habilitat narrativa és, just, l'episodi dinàsticament més arriscat de la seva crònica: la irrupció de Pere el Gran, amb la seva host a la ciutat de Perpinyà, on hi ha el seu germà Jaume de Mallorca que acaba de pactar amb els francesos, que es preparen per envair Catalunya, amb tot el seguit de fets que aleshores es desencadenen a la capital rossellonesa (capítols 134-135 de la crònica). Aquest episodi de Perpinyà va immediatament precedit per la revolta del poble menut de Barcelona, encapçalat per Berenguer Oller (capítol 133). Tenim, per tant, que Desclot ens narra, successivament, i amb un cert detallisme, una revolta urbana de caire social o econòmic i un enfrontament entre dos reis de la

dinastia catalana. Ramon Muntaner, en canvi, no dirà res de la revolta barcelonina ni de l'anada de Pere el Gran a Perpinyà, i negarà l'enfrontament entre els dos reials germans: arriba a afirmar, en sengles passatges dels capítols 112 i 119 de la seva crònica, que, davant la impossibilitat de defensar la ciutat de Montpeller i els comtats de Rosselló i Cerdanya, Pere i Jaume estaven d'acord que l'exèrcit francès passés lliurement pel Rosselló. Els dos dramàtics episodis narrats per Desclot i silenciats per Muntaner ens mostren, doncs, per contrast, dues actituds ben diferents davant la realitat històrica.

Els components bàsics de l'actuació de Pere en el primer episodi (presentar-se inesperadament a la ciutat i, després, llevar la vida als principals revoltats) creen una expectativa en el lector o oïdor que s'endinsa en el segon episodi (contat més detalladament), expectativa que s'acompleix en part sí i en part no. L'episodi de Perpinyà és contat mitjançant dues formes contraposades de focalització: una en el rei En Pere (al principi i al final) i una altra en el rei En Jaume (al centre) de manera que alterna el protagonisme dels dos germans, de la mateixa manera que es compensen, en el moment de l'evasió del monarca mallorquí, la referència a En Pere mig desvestit amb la d'En Jaume revestit de les gales règies sollades, tanmateix, per les aigües residuals. Hi ha, doncs, a Bernat Desclot (molt possiblement rossellonès, segons Coll i Alentorn) una doble fidelitat al rei d'Aragó i al rei de Mallorca, com la que el mateix cronista atribueix, en principi, als habitants de Perpinyà. I és potser aquesta doble fidelitat la que, a l'hora de narrar el conflicte entre Pere i Jaume, li va agusar l'enginy d'escriptor, de tal manera que Bernat Desclot ens fa palès, en l'episodi de Perpinyà, un domini excel·lent de la tècnica narrativa: insinuació d'expectatives i creació de suspens; diferent grau de coneixement de les intencions de Pere per part del narrador, per part dels lectors i per part del cavaller Albert de Mediona i de la resta de la host; paral·lelisme semàntic en determinats mots clau pronunciats en el plantejament i en el desenllaç; irrupció gradual de Pere dins els espais de Jaume (ciutat de Perpinyà, palau reial) fins a respectar el darrer espai: la cambra on aquest és reclòs, diuen que malalt; com precisament usarà la pretesa malaltia, Jaume, per escapolir-se de Pere, fent de la debilitat força; analepsi interna que ens permet de saber, als lectors, més que no sap Pere: la burla inicial seva, al cavaller Albert de Mediona i, per extensió, a tota la host, després li és tornada —dins l'estructura del relat— per la veu narradora.